

نقش انگیزشی توبه در جامعه‌سازی بر مبنای صحیفه سجادیه

حانیه پاریاب^۱

چکیده

صحیفه سجادیه از منابع حیات‌بخش در نظام اندیشه‌ای اسلام به شمار می‌آید که میراث به جای مانده از زین‌الصالحین است. از این‌رو با بهره‌گیری از این منبع غنی و امیدآفرین می‌توان از گذرگاه‌های عظیم که در پیش‌روی جهان‌بینی و تفکر و تصورات اسلامی است، عبور کرد و به سر منزل مقصود رسید. در یک زندگی اسلامی توحیدی معنوی؛ توبه رمز بازگشت انسان و تحول درونی است، که درهای اصلاح و صلاح را به روی وی باز می‌گشاید و او را در راستای هدفی که خلق شده است قرار می‌دهد. بنابراین بنیان نهادن چنین جامعه‌ای؛ نیازمند پایه‌ها و ستون‌های است که مشتمل بر انسانهایی است، تا این بار بر دوش آن‌ها قرار گیرد و مسیر تمدن‌سازی را هدفمند، همراه با تلاش و مبارزه‌ی شبانه‌روزی بر دوش بکشند. در این مقاله از انگیزه‌هایی که منجر به توبه خواهد شد بحث به میان آمده است؛ تا بتواند محرکی باشد برای طی کردن این مسیر در جهت تعالی بخشیدن به جامعه‌ای که در همه زمینه‌ها اسلام را راس کار قرار داده است، و همه امور را مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی مدیریت می‌کند؛ و نجات دهند، همه جهان خواهد بود. در نهایت جامعه‌سازی باید منجر به تشکیل یک تمدن نوین اسلامی گردد که در آن انسان‌های خودساخته و تربیت شده نقش به سزایی را ایفا خواهند کرد و پیشران در محقق ساختن اهداف نظام اسلامی خواهند بود. نقطه شروع ثمره بخش رسیدن به چنین جامعه‌ای تحول درونی و توبه و بازگشت به سوی خدا است.

کلیدواژه: انگیزه، توبه، جامعه اسلامی، جامعه‌سازی، صحیفه سجادیه

^۱. دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه فاطمیه (سلام الله علیها).

مقدمه

در جامعه ای که به اسلام تعلق دارد، نظام و حکومتی که بر مبنای اسلام بنا شده است، اگر افراد آن هر کدام به دنبال خودسازی و تربیت نفس باشند می‌توانند جامعه‌ای را بسازند که در همه عرصه‌ها به یک افق روشن دست پیدا کرده است و به معنای واقعی اسلام را پیاده کرده است؛ از این رو برای رسیدن به چنین جایگاهی لازم است، ابتدا انسان به درون خود مراجعه کرده و خود را به لحاظ روحی پالایش کند، اولین نقطه ای که سرآغاز این امر است، توبه و اعتراف به گناه در درگاه خدای متعال است که به انسان انگیزه می‌دهد و روح او را در راستای عمل به وظایفش آگاه می‌کند. در دعاهایی از صحیفه سجادیه به طور دقیق به توبه و بازگشت به سوی خدا و هم چنین رفع عیوب پرداخته شده است. از این رو بر مبنای این دعاها سیر تحول معنوی و روحی انسان‌ها را از توجه به توبه و رفع عیوب ترسیم خواهیم کرد تا نقطه شروعی برای نقش آفرینی اجتماعی، سیاسی، علمی و فرهنگی افراد باشد.

در دعاهای ذکر شده با تکیه بر لطف و رحمانیت خداوند از او استعانت خواهد شد تا در رفع عیوبی که خود پوشانده از دیدگان دیگران یاری کند، چه بسا این گناهان مانع بسیار بزرگی برای تاثیر گذاری خواهند بود از این رو با انجام دادن فرضیه جهاد اکبر برای جهادهای کوچکتر که مسئولیت‌های گوناگون در عرصه‌های اجتماعی است. آمادگی پیدا خواهد کرد. اساس در جامعه اسلامی بر انسان سازی نهادینه شده است. از این رو فرد در ساحت فردیت و اجتماعیت همواره باید خود را در معرض ارزیابی قرار دهد تا عیوب و نقص های درونی خود را برطرف کند، چرا که جامعه سازی و ساخته شدن جامعه اسلامی، مهم‌ترین مسئولیتی است که به عنوان وظیفه بر عهده افراد است.

بنابراین ضرورت طرح چنین موضوعی این چنین روشن می‌شود که قبل از بر عهده گرفتن وظایف اجتماعی، به پالایش روحی پرداخته شود، زیرا برای نقش آفرینی در مسئولیت های اجتماعی مطابق با آرمان های نظام اسلامی که بر عهده آحاد افراد جامعه است، به یک انگیزه و موتور پیش برنده حقیقی نیاز داریم، آن هم ایمانی است که از دل و فکر مردم می‌جوشد و این مهم محقق

نخواهد شد، مگر با جهاد معنوی و جهاد اکبر. برای اینکه شخصی راه یافته به مجلس یا هر فرد دیگری که در نظام جمهوری اسلامی به مسئولیتی می‌رسد، اگر فاسد، بیگانه پرست و در خدمت آرمان‌های انقلاب نباشد، نمی‌تواند نقشی که مردم از او توقع داشتند را ایفا کند، در نتیجه اعتماد عمومی را از دست خواهد داد و در این میان وجه نظام اسلامی را خدشه دار خواهد کرد. بنابراین این موضوع از آنجا حائز اهمیت است که تحول روحی و معنوی انسان‌ها تاثیر مستقیمی بر روی جامعه و تحقق اهداف اسلامی خواهد داشت. تحقیق حاضر به هدف تبیین نقش انگیزشی توبه در جامعه‌سازی بر مبنای صحیفه‌سجادیه پاسخگویی سوال زیر است:

- نقش انگیزشی توبه در جامعه‌سازی بر مبنای صحیفه‌سجادیه چگونه است؟

نگارش‌های متعددی در زمینه توبه و کارکرد آن در جامعه صورت گرفته از جمله مقاله «توبه از نگاه عقل و نقل با مرور بر صحیفه سجادیه»؛ نوشته نعمت‌الله بدخشان (۱۴۰۰) که نویسنده در این مقاله پیرامون اهمیت و ضرورت توبه بعد از ارتکاب به گناه پرداخته است.

مقاله «بررسی جامعه‌سازی قرآن در بستر تاریخی نزول»، نوشته رضا شکرانی، هادی سلیمی (۱۳۹۹) که نویسنده در این مقاله نیز به جامعه‌سازی از دیدگاه قرآن اشاره می‌کند و مقاله «بررسی مبانی تربیت اجتماعی از دیدگاه امام سجاد(علیه السلام) در صحیفه سجادیه»، نوشته فرشته ملاسلمانی، علی قائمی، سعید بهشتی (۱۳۸۹)، نویسنده در این مقاله به مفهوم تربیت اجتماعی در صحیفه سجادیه که همان یادگیری برقراری رابطه صحیح با مردم، با خدا، و خود برای کسب رضایت خدا می‌باشد مورد بررسی قرار داده است.

بدین ترتیب آثار مذکور یا به تنهایی توبه را مورد بررسی قرار داده‌اند و یا جامعه‌سازی را تحلیل نمودند، اما در ارائه همه به صورت نظام مند، یک روش و منش معرفی نشده است. اما مقاله حاضر با تکیه بر صحیفه سجادیه در ابتدا به رویکرد اجتماعی صحیفه سجادیه پرداخته شده است و سپس به نقش انگیزشی توبه در راستای جامعه‌سازی تحت عنوان، عناوینی که از متن دعاها گردآوری شده است و تفضیل داده شده‌اند، بیان خواهد شد.

ابعاد انگیزشی توبه در جامعه سازی

ریشه یابی دقیق مسائل مربوط به تربیت و اقتضائات جانبی آن یکی از عرصه هایی است که باید مورد توجه قرار گیرد؛ از این رو با بهره گیری از معارف عمیق و انسان ساز صحیفه سجادیه، بعد اجتماعی توبه بررسی خواهد شد. بدین ترتیب صحیفه سجادیه، همچون دایره المعارفی است که بسیاری از موضوعات سیاسی، اخلاقی، اجتماعی، عبادی، و فرهنگی مورد نیاز انسان را حائز اهمیت قرار داده است. در این میان مفاهیم اجتماعی که غالباً تعبیر می شود به اینکه؛ دعا تنها دارای دیدگاه فردی است و تنها وجه مورد نظر آن ساخته شدن انسان ها از درون است. این در حالی است که؛ عرصه های اجتماعی گذرگاه هایی تعیین کننده ای برای رشد و خودسازی خواهند بود و در صحیفه سجادیه این نکته به خوبی و در بالاترین مرتبه منعکس شده است. در ادامه مهمترین ابعاد انگیزشی توبه در جامعه سازی ذکر می شود.

۱- احیای روحیه امید در جامعه

امیدواری کلید هر حرکتی است و اگر انسان امیدی به آینده نداشته باشد، هیچگاه برای رشد و بالندگی تلاش نخواهد کرد.^۱ امید انسان مومن همواره به فضل الهی و وعده های خداوند است و لذا صد بار هم اگر زمین بخورد باز هم با امیدی راسخ به حرکت ادامه می دهد.^۲

روحیه امید یکی از ارکان اساسی زندگی اجتماعی و فردی است که می تواند تاثیر عمیقی بر رشد و تعالی جامعه داشته باشد. امید، موتور پیش برنده کارهای بزرگ است که انسان را در این مسیر قدرتمند خواهد کرد.^۳

در اسلام این روحیه ، به صورت آرمانی مهم به شمار آمده که آن انتظار فرجاست. زیرا سبب می شود انسان با روحیه امید ، قدم های محکم تری در خودسازی و و جامعه سازی بردارد. امام سجاد (علیه السلام) در صحیفه سجادیه ، درباره امید این چنین می فرماید:

۱. وکیلی، از انقلاب اسلامی تا تمدن اسلامی، ص ۱۳۷

۲. همان.

۳. خامنه ای، تحول معنوی، ص ۱

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَ اٰلِهٖ ، وَ هَبْ لِىْ مَا يَجِبُ عَلٰى لَكَ، وَ عَافِنِىْ مِمَّا
اَسْتَوْجِبُهُ مِنْكَ، وَ اَجِرْنِىْ مِمَّا يَخَافُهُ اَهْلُ الْاِسَاءَةِ، فَاِنَّكَ مَلِىٌّ بِالْعَفْوِ، مَرْجُوٌّ
لِلْمَغْفِرَةِ، مَعْرُوْفٌ بِالتَّجَاوُزِ، لَيْسَ لِحَاجَتِىْ مَطْلَبٌ سِوَاكَ، وَ لَا لِذَنْبِىْ غَافِرٌ
غَيْرُكَ، حَاشَاكَ^۱؛ خدايا! بر محمد و آلش درود فرست و حقوقی که بر
عهده من داری بر من ببخش و از عذابی که از جانب تو سزاوار آنم، مرا به
سلامت دار؛ و از اموری که بدکاران از آن می ترسند، پناهم ده؛ مسلماً به
گذشت از گنهکار قدرت داری؛ و برای آمرزش، مورد امیدی؛ به چشم پوشی
از گناه معروفی، برای حاجتم محلّ طلبی جز تو نیست و برای گناهم
آمرزنده ای غیر تو وجود ندارد، حاشا که چنین نباشی.

رجاء به معنای انتظار پیدایش چیز دوست داشتنی و خوشایند ، که علم یا گمان به فراهم بودن
اسباب و موجبات آن باشد. رجاء دارای انواعی است که رجاء ممدوح و مذموم از آن جمله است که
در صحیفه سجادیه به آن اشاره شده و هرکدام از این دو نوع رجاء نیز دارای اقسامی است که
میتوان به امید قرین ولایت ، به توکل ، امید به عفو و مغفرت و ... به عنوان رجاء ممدوح و امید به
غیر خدا ، امید بی ولایت و ... اشاره کرد و عواملی مانند توبه می تواند رجاء و امید را در انسان
تقویت نماید. لذا از آنها به عنوان عوامل امید آفرین یاد می شود. رجاء دارای آثار بسیاری است که
مهم ترین آن بازگشت به سوی خدا و معرفت او و خودسازی است. بدین جهت اگر انسان با دیده
بصیرت به این اثر بنگرد ، علاوه بر رجاء و امیدواری میتواند از دیگر معارف آن از جمله مکارم
اخلاق و دستور های تربیتی و اسرار توحیددی آن بهره مند گردد.^۲

۲- تقویت خودسازی در برابر ناهنجاری های اجتماعی

در اسلام ، نقطه ی اصلی و محوری برای اصلاح عالم ، اصلاح نفس انسانی است. همه چیز از اینجا
شروع می شود که زمانی که فرد بخواهد وارد جامعه شود ، اگر تزکیه و تربیت نشده باشد ، ضربات

^۱ . امام سجاد(علیه السلام) صحیفه سجادیه، دعای ۱۲.

^۲ . عابدینی و دیگران،امیدواری در صحیفه سجادیه،ص ۲۰

ساخته اند ، بلکه عالم آنچنان که خدای می‌خواهد ، به چرخش خود سرگرم است و همه پیاده شده آن خلاق متعالی می‌باشد.^۱

توبه را می‌توان انقلابی باطنی دانست که در کشور وجود هر فرد علیه حاکمیت کفر و طاغوت ، شیطان باطن جان آدمی را به تدریج عوض می‌کند. به طوری که از آثار آلودگی و ناپاکی هیچ باقی نمی‌گذارد. نام این درمان که شخص را از هلاکت محض نجات داده و به سوی پاکی و عافیت سوق میدهد ، توبه گفته اند که خود چندین شرط دارد. اولین شرط ، ندامت و پشیمانی از گذشته و دومین شرط آن ، تصمیم به انجام ندادن و ترک قاطعانه رفتار ناپسندانه در آینده است. توبه باید نصوح و خالصانه باشد ، درباره ی واژه نصوح دیدگاه های متفاوتی ارائه شده که قدر جامع آنها ، این است که توبه باید تضمینی به طور قاطع و خالی از هرگونه تردید باشد تا انسان هرگز به سوی تباهی روی نکند و بتواند درست عمل کرده و خبثت و پلیدی را به طهارت و پاکی تبدیل نماید ، زیرا در این صورت ، هرگونه تردید و شبهه در تصمیم ، چنین اثری بر آن بار نخواهد شد. بر این اساس ، هر اندازه انسان در طهارت و قداست بکوشد و زمینه را صاف تر و شفاف تر نماید ، به مقام منیع تر و عظیم تری دست یافته و به درجه و مرتبه نورانی تر ارتقاء می یابد.^۲

^۱ . ممدوحی، شهود و شناخت، ج ۴، ص ۴۰.

^۲ . همان، ج ۴، صص ۴۳۵ - ۴۳۶.

نتایج

بنابر آنچه گفته شد؛ توبه از گناهان باب رحمت را به سوی انسان ها باز می کند، و زمینه ساز ایجاد تحول درونی است که این، مهم خود یک جهاد بزرگ است. کلیاتی از داده ها و نتایج به دست آمده ذکر خواهد شد که به شرح زیر است: در این پژوهش به ۱۰ عنوان از مصادیق انگیزشی توبه اشاره شده است.

۱. توبه انسان را امیدوار به آینده خواهد کرد و او را در، راستای انجام وظایف خود هدفمند تربیت می کند.

۲. باب توبه در واقع امر، همان اصلاح خویش است که قدم اول آن توبه به ضرورت خودسازی است، و این موضوع هم در فرد و هم در اجتماع باید تسری پیدا کند تا اثر خود را در بلندمدت بگذارد.

۳. انسان متدین و دغدگمندی که؛ در راستای تحقق اهداف اسلام گام برمی دارد و می خواهد از بنیان نهادن یک جامعه دین محور به تمدن اسلامی دست پیدا کند؛ توبه ذکر همیشگی او خواهد بود، چرا که مراقبه و محاسبه؛ اگر منظم نباشد او را دچار غفلت و فراموشی می کند، و از عرصه تلاش برای تربیت یافتن در مکتب اسلام دور خواهد شد.

۴. عدالت؛ ساحت جدانشدنی از زندگی انسان ها است، اگر انسان در مواجهه با خودش آن را رعایت نکند و دچار گناه شود؛ یعنی آن را نسبت به خودش ضروری ندانسته و به راحتی خود را در معرض گناه قرار می دهد.

۵. شعائر دینی، در متن زندگی متدینان جامعه باید به گونه ای جاری و ساری باشد که نمود آن را افراد در جامعه اسلامی مشاهده نمایند و الگوبرداری کنند.

۶. رشد و بالندگی در ابتدا در زمینه فردی و سپس تعمیم آن به اجتماع در گرو این است که انسانها خودشان را از بند نفس رها کرده و تن به ذلت دائمی ندهند.

۷. در جامعه انسانها نسبت به یکدیگر حق و حقوقی دارند که اگر رعایت نکنند، نظم عمومی جامعه برهم زده می شود؛ آسایش اجتماعی مختل می گردد و روان انسانها را تحت شعاع قرار می دهد.

۸. امراض اعتقادی و اخلاقی که بر اعمال انسانها اثر مستقیم دارد، در راس تمام امراض و بیماری ها است؛ از این رو سلامت اجتماعی جامعه زمانی تامین خواهد شد که همه مردم خواهان معنویت و افزایش آن باشند.

۹. همواره باید تلاش و کوشش، در جهت تربیت نفس انجام گیرد تا انسان بتواند، هدف عظیمی که خدای متعال در خلقت او در نظر گرفته را محقق کند و رسالت اصلی در زندگی به ورطه فراموشی سپرده نشود.

۱۰. زندگی اجتماعی بدون معنویت، تهی از هدف و انگیزه است و انسان را در مرحله ای از زندگی متوقف می کند و اجازه رشد را به او نمی دهد. معارف عمیق و زندگی بخش کتاب گرانبهای صحیفه سجادیه؛ آن چنان که باید گردآوری و مورد پژوهش واقع نشده است؛ لذا در این سطح پژوهشگران باید تلاش و همت خود را به کار گیرند، همچنین بعد اجتماعی که می تواند نقشه راه مسئولین امر در جهت تحقق آرمان مقدس نظام اسلامی که، تمدن سازی است مورد اجحاف واقع شده است. بنابراین این موضوع باید بسیار مورد توجه قرار گیرد تا پژوهش های کاربردی در سطح حوزه انجام گیرد.

منابع

* قرآن کریم

* صحیفه سجادیه

۱. انصاریان، حسین، ترجمه صحیفه سجادیه، قم : دارالعرفان، ۱۳۸۹.
۲. تهرانی، آقا مجتبی، ادب الهی، تهران : موسسه فرهنگی و هنری مصابیح الهدی ۱۳۹۲
۳. خامنه‌ای، سید علی، تحول معنوی، قم : تهیه و تدوین بنیاد فرهنگ و اندیشه انقلاب اسلامی، ۱۴۰۲.
۴. خامنه‌ای، سید علی، اخلاق و معنویت، تهران : موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۰.
۵. خسروپناه و دیگران، عبدالحسین، منظومه فکری آیت الله العظمی خامنه‌ای، تهران : پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۲.
۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت : دار الشامیة، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه.ق.
۷. سجادی، سید احمد، فرهنگ نامه موضوعی صحیفه سجادیه، اصفهان : نشر اصفهان، حوزه علمیه اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای، ۱۳۹۲.
۸. صلح میرزایی، سعید، جهاد تبیین، تهران : انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۴۰۱.
۹. فیاض بخش، محمدتقی، درآمدی بر مکتب تربیتی علامه طباطبائی (ره)، تهران: فیض فرزانه، ۱۴۰۰.
۱۰. مطهری، مرتضی، پانزده گفتار، تهران : انتشارات صدرا، ۱۳۸۷.
۱۱. مطهری، مرتضی، مجموعه یادداشت ها، تهران : صدرا، ۱۳۸.
۱۲. ممدوحی، حسن، شرح صحیفه سجادیه، کتاب شهود و شناخت، قم : بوستان کتاب قم ۱۳۸۸.
۱۳. واعظی نژاد، حسین، طهارت روح، قم : انتشارات ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۴.

۱۴. وکیلی، محمدحسن، از انقلاب اسلامی تا تمدن اسلامی، مشهد: موسسه جوانان آستان قدس، ۱۴۰۱.

مقاله

۱۵. اربابی، حسین، "شعائر دینی در اسلام مفهوم شناسی، ویژگی ها و کارکردها"، مجله معرفت، شماره ۲۱۱، ۱۳۹۴.